

**Լիլիթ Հարությունյան¹
Տաթևիկ Մանուկյան²**

**ԾԻԱՅԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՔԸ ՎՐԱՍՏԱՆՈՒՄ.
ԻՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ³**

Քանալի բառեր՝ Վրաստան, Թուրքիա, Ադրբեջան, Իրան, իսլամ, շիա, «փափուկ ուժ»

Ներածություն

Արցախյան երկրորդ պատերազմի հետևանքով սահմանների վերափոխման արդյունքում ձևավորված աշխարհաքաղաքական տեղաշարժերն ու առաջացած անկայունությունը հարավկովկասյան տարածաշրջանում այսօր առավել քան երբևէ արժևորում է իսլամական գործոնի և հետայսու դրա ծավալման հեռանկարների ուսումնասիրության կարևորությունը: Հետպատերազմյան ձևավորված իրողությունները հայ գիտական և քաղաքական մտքին ստիպում են լրջորեն վերանայել իսլամական գործոնով պայմանավորված թե՛ ներքին, թե՛ արտաքին ազդակներն ու ուղենիշները:

Հարավային Կովկասը մշտապես գտնվել է կրոնների և քաղաքակրթությունների բախման խաչմերուկում, վերածվել ազգամիջյան ու միջպետական հարաբերությունների բարդ հանգույցի, որում ներգրավված են ինչպես տարածաշրջանային, այնպես էլ միջազգային դերակատարներ, աշխարհաքաղաքական և աշխարհատնտեսական շահերի ու հետաքրքրությունների փոխակերպումները և վերադասավորումներն իրենց անմիջական ազդեցությունն են թողնում տարածաշրջանային զարգացումների վրա: Վերջին այդպիսի փոփոխությունները, որոնք պայմանավորված են նաև իսլամական գործոնի ակտիվացմամբ և ուժային նոր հարաբերակցությամբ, լրջագույն սպառնալիք են Հայաստանի տարածքային ամբողջականությանը:

Հայաստանի սահմանակից չորս պետություններից երեքն իսլամադավան են իրենց բնակչության բացարձակ

¹ Պ.գ.թ., դոցենտ, ՀՀ ԳԱԱ ԱԻ արաբական երկրների բաժնի վարիչ, էլ. փոստ՝ lily_har77@hotmail.com

² ՀՀ ԳԱԱ ԱԻ Թուրքիայի բաժնի գիտաշխատող, էլ. փոստ՝ mtatevik77@gmail.com

³ Հետազոտությունն իրականացվել է ՀՀ ԳԱԱ հայագիտական ուսումնասիրությունները ֆինանսավորող Համահայկական հիմնադրամի Իսլամը Հարավային Կովկասում (Վրաստան, Ադրբեջան. արդի միտումներ, հնարավոր մարտահրավերներ»)

դրամաշնորհային ծրագրի շրջանակներում:

մեծամասնությամբ: Միակ քրիստոնյա երկիրը Վրաստանն է, որտեղ իսլամը երկրորդ ամենատարածված կրոնն է⁴: Մուսուլմանական համայնքները Վրաստանում համակարգված ապրում են Պանկիսի կիրճում, Զվեմո Քարթլիի շրջանում և Աջարիայի ինքնավար հանրապետությունում: Կան նաև փոքր մուսուլմանական բնակավայրեր Կախեթիի, Զվարեյի, Թեթլի և Սազարեջո վարչական շրջաններում (էթնիկ ադրբեջանցիներ), ինչպես նաև Ծալկայի, Ջավախքի և Գուրիայի շրջաններում (Աջարիայից այստեղ հաստատվածներ և մսխեթցի թուրքերի փոքր խմբեր)⁵: Թբիլիսիում բնակվում է մոտ 16.000 մուսուլման:⁶

Ակներև է, որ բացի Ջավախքից, մուսուլմանները գերակշիռ մեծամասնություն են կազմում Հայաստանի հետ սահմանակից բոլոր բնակավայրերում:

Իսլամը Վրաստանում. պատմական ակնարկ

Ներկայիս Վրաստանն արաբախալամական տիրապետության տակ անցավ 7-8-րդ դարերում: Երկիրը թոթափեց այդ լուծը միայն 1122 թ., երբ Դավիթ Շինարարը, ավարտին հասցնելով Վրաստանի վերամիավորումը, ազատագրեց Տփղիսը և Զութայիսիից այստեղ տեղափոխեց մայրաքաղաքը: Չորսդարյա ընդմիջումից հետո Վրաստանում վերականգնվեց քրիստոնյաների քաղաքական գերիշխանությունը⁷:

Հետագայում Իրանի Սեֆյան շիայական դինաստիան և Օսմանյան կայսրության սուննի սուլթանները ներխուժեցին և գրավեցին Հարավային Կովկասը: Դարեր շարունակ նրանք մարտնչում էին Կովկասում գերակա դիրքեր ունենալու համար: Վերջիններիս վերահսկողությունը Վրաստանի նկատմամբ իթանեց իսլամադավան

⁴2014 թ. պաշտոնական մարդահամարի համաձայն՝ Վրաստանում բնակվում է 400.000 մուսուլման, որը կազմում է երկրի բնակչության 10.7 %-ը: Մուսուլմանական համայնքն իր մեծությամբ երկրի երկրորդ ամենամեծ համայնքն է: http://census.ge/files/results/Census_release_ENG.pdf

⁵ Mikadze E., “L’islam en Ge’orgie”, Me’moire de DEA, IEP de Paris, 1995; Meiering Mikadze E., “L’islam en Adjarie: Trajectoire historique et implications contemporaines”, Cahiers d’Etudes sur la Me’diterranee’orientale et le Monde Turco-Iranien, No 27, 1999, pp. 241–261.

⁶ Serrano S., “Les Aze’ris de Ge’orgie. Quelles perspectives d’inte’gration?”, Cahiers d’Etudes sur la, Me’diterranee’orientale et le Monde Turco-Iranien, No 28, 1999, pp. 231–251.

⁷ Վրաստանի միջնադարյան պատմության հիմնահարցերի մասին մանրամասն տե՛ս Հայաստանի հարակից երկրների պատմություն, Հ. 2, Միջին դարեր, Բաժին 4, Վրաստան (Վիրք) Երևան, 2016, էջ 298-392:

թյուրքախոս և իրանական տարբեր ցեղերի հաստատմանը՝ նպաստելով որոշ շրջանների իսլամականացմանը⁸:

19-րդ դարում, երբ Ռուսաստանը հաստատվեց Հարավային Կովկասում վերոնշյալ երկու տերություններն էլ ստիպված եղան նահանջել՝ այդուհանդերձ պահպանելով իրենց որոշակի ազդեցությունը: Թեև Վրաստանում իսլամի ինստիտուցիոնալ դերն անկում ապրեց, սակայն ցարական կառավարության որոշմամբ Թբիլիսիում բացվեցին մուսուլմանական հոգևոր կրթարաններ, որոնց իրական գործառույթը սուննի և շիա հոգևորականներ կրթելու պատրվակով ցարական վարչակարգի «քարոզիչների» պատրաստումն էր:

1907 թ. Թբիլիսիում ստեղծվեց առաջին մուսուլմանական կուսակցությունը՝ «Մոդաֆ» («Պաշտպանություն»), որի գլխավոր նպատակը նահանգի իսլամադավան հանրության կրոնական դաստիարակության կազմակերպումն էր: Մինչ այդ՝ 1906 թ. վրացերեն թարգմանվեց և առանձին գրքով հրատարակվեց *Ղուրանը*⁹:

Հայաստանում, Ադրբեջանում և Վրաստանում բոլշևիկների իշխանության հաստատումից¹⁰ հետո մինչև 1930 թ. խորհրդային կենտրոնը վերահսկողություն սահմանեց կրոնական համայնքների նկատմամբ, այնուհետև, գործելով «ժողովրդի անունից», փակեց հոգևոր կենտրոնները՝ եկեղեցիները, վանքերն ու մզկիթները վերածելով տնտեսական պահեստների:

Այդուհանդերձ, Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին, նպատակ ունենալով ստանալ բնակչության և հոգևորականության աջակցությունը, խորհրդային իշխանությունը թուլացրեց կրոնական տարբեր համայնքների նկատմամբ վարվող քաղաքականությունը: 1944 թ. խորհրդային մուսուլմաններին հնարավորություն տրվեց կազմավորել կրոնական հարցերի 4 վարչություն, որոնցից մեկը գործում էր Բաքվում: Վերջինս

⁸ Beradze G. and Kutsia K., “Towards the inter-relations of Iran and Georgia in the 16th–17th Centuries”, in Motika R. and Ursinus M. (eds), *Caucasia Between the Ottoman Empire and Iran*, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 2000, pp. 121–131.

⁹ *Ислам в Грузии: Политика и интеграция / Исследовательский отчет*, Тбилиси, 2016, с. 8.

¹⁰ Վրաստանի խորհրդայնացման սկզբնափուլում այստեղ գործում էր շուրջ 250 մզկիթավելի քան 600 մոլաներով: Կային հինգ բարձրագույն մեդրեսներ, 150 կրոնական կրոնական դպրոցներ, որոնց թիվը հետագայում հասնում է 172-ի՝ չնայած 1926 թ. կրոնական առարկաները հանվել էին դպրոցական դասընթացներից: 1929 թ. ընդունվեց հանրակրթության մասին օրենքը և սկսվեց կրոնական դպրոցների վերացումը: *Տե՛ս* *Ислам в Грузии: Политика и интеграция / Исследовательский отчет*, Тбилиси, 2016, с. 8; Барамидзе П., *Ислам и его особенности в Аджарии*; <https://ge.boell.org/en/2005/01/16/islam-i-ego-osobennosti-v-adzharii>

համակարգում էր Հարավային Կովկասի իսլամադավաններին՝ ներառյալ Վրաստանի սուննիներին և շիաներին¹¹:

Խորհրդային շրջանում Վրաստանին հաջողվեց պահպանել ազգային դրսևորումները լեզվի, մշակութային և կրոնական քաղաքականության առանցքում՝ մանևրելով խորհրդային գաղափարախոսության և ազգայնականության միջև: Մակայն ազգային և կրոնական փոքրամասնությունների նկատմամբ Վրաստանի իշխանությունների քաղաքականությունն այս շրջանում հակասական և փոփոխական էր՝ պայմանավորված նաև Մոսկվայի քաղաքական նախասիրություններով: Առանձնահատուկ մոտեցումներ կային տարբեր էթնիկ և կրոնական փոքրամասնությունների նկատմամբ: Այդուհանդերձ, իսլամադավան բնակչության հավատարմությունը վրացական պետությանը դեռևս շարունակական է նաև հետխորհրդային շրջանում՝ չնայած «փափուկ ուժի» քաղաքականությամբ արտաքին կրոնական ազդեցության ծավալմանը և երկրում քրիստոնեության աճող հեղինակությանն ու առանձնահատուկ կարգավիճակին¹²:

ԽՍՀՄ փլուզմանը զուգահեռ ավելացան կրոնական ազատությունները: 1991 թ. Վրաստանի անկախացումից հետո երկրի իսլամադավաններն ակտիվորեն սկսեցին ինտեգրվել միջազգային իսլամական ումմային¹³: ԽՍՀՄ փլուզումից հետո առանձնահատուկ կապեր հաստատվեցին թյուրքական և իրանական տարբեր իսլամական կազմակերպությունների հետ. սկսվեց վերաիսլամացման բուռն գործընթաց՝ կրոնական կրթական հաստատությունների ակտիվ վերականգնմամբ կամ կառուցմամբ, հավատացյալների և

¹¹ Միաժամանակ ԽՍՀՄ Պաշտպանության պետական կոմիտեի 1944 թ. նոյեմբերի 15-ի հրամանով Վրաստանի մուսուլմանական բնակչությունը տեղահանվեց սահմանային բնակավայրերից. ընդհանուր առմամբ 15.568 ընտանիք (69869 մարդ): Տե՛ս Барамидзе Р., Ислам и его особенности в Аджарии; <https://ge.boell.org/en/2005/01/16/islam-i-ego-osobennosti-v-adzharii>

¹² Վրաստանի սահմանադրության 8-րդ հոդվածն ամրագրում է «Ուղղափառ եկեղեցու բացառիկ դերը երկրի պատմության առանցքում» և երաշխավորում է վերջինիս հատուկ կարգավիճակը: Անկախ Վրաստանի առաջին նախագահ Չվիադ Գամսախուրդիան (1991–1992 թթ.) ուղղափառ եկեղեցուն շնորհեց առանձնահատուկ կարգավիճակ պետական ինստիտուտների և հասարակության միջև հարաբերություններում: Constitution of Georgia, at <http://matsne.gov.ge>; Sakartvelos sakanonmdeblo matsne, No 8, 19.10.2018

¹³ Վրաստանի մուսուլմանների վարչության 2016 թ. սկզբի տվյալների համաձայն՝ երկրում գործում է 312 մզկիթ՝ ավելի քան 400 իսլամ հոգևորականներով: Կան 30 հոգևոր դպրոցներ, որոնցում ուսուցանվում է իսլամ, Ղուրան և արաբերեն լեզու: Մանրամասն տե՛ս Islam in Georgia: Policy and integration, Research report, Caucasian House, The Center of cultural relations, Tbilisi, 2016, p. 15.

կրոնական կրթություն ունեցող անձանց թվի աճով: Այնուամենայնիվ, անկախությունից հետո Վրաստանում իսլամադավանների թվաքանակի անկում է արձանագրվել: Սա բացատրվում է այն հանգամանքով, որ շատ մուսուլմաններ՝ հատկապես ադրբեջանցիներ, հաստատվեցին Ռուսաստանում և Ադրբեջանում՝ ընտանեկան կամ տնտեսական դրդապահառուներից ելնելով:

Վրաստանի շիաներ. բնակության հիմնական շրջաններ

Վրաստանում մուսուլմանաբնակ շրջանները բախվում են յուրահատուկ մարտահրավերների հետ՝ պայմանավորված բազմաէթնիկ բնույթով և սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի առանձնահատկություններով: Էթնիկ և կրոնական փոքրամասնություններով բնակեցված շրջաններում այս խնդիրներն ուղղակիորեն անդրադառնում են նաև քաղաքացիական ինտեգրման որակի վրա:

Քվեմո Բարթիի շրջանն ավանդականորեն մուսուլմանական բնակավայր է, որտեղ մեծամասամբ ապրում են էթնիկ ադրբեջանցիներ, որոնց 93%-ը շիաներ են, իսկ 7%-ը՝ սուննիներ¹⁴: Այնուամենայնիվ դավանական այս տարբերությունը դժվար է տարբերակել առօրյա կյանքում. կան բարեկամական կապեր, խառն ամուսնություններ, ամուր սոցիալ-տնտեսական շփումներ, որոնց արդյունքում ձևավորվել է ինտեգրված հանրույթ:

Քվեմո Բարթիի գյուղական համայնքները Թբիլիսին և այլ շրջկենտրոններին կապող ենթակառուցվածքները զարգացած չեն, գյուղերը հաճախ կտրված են մշակութային և կրթական հաստատություններից, իսկ ավանդական մեկուսացած կենսակերպն ու սոցիալ-տնտեսական շփումների բացակայությունը լրջագույնս խոչընդոտում է ինտեգրման գործընթացը: Վրացերենի իմացության ցածր մակարդակը ևս լուրջ խոչընդոտ է տեղական մուսուլմանական համայնքների քաղաքական և մշակութային ինտեգրման համար: Լեզվական խոչընդոտի հաղթահարմանը միտված ծրագրերով փորձ է արվում բարձրացնել ադրբեջանցիների քաղաքացիական ներգրավվածությունը վրացական տեղեկատվական տիրույթում և խթանել Վրաստանի ադրբեջանական համայնքի ինտեգրման գործընթացը:

¹⁴ Վերջին մարդահամարի համաձայն Վրաստանում էթնիկ ադրբեջանցիների թիվը կազմում է 233.000, որից 182.000 բնակվում է Քվեմո Բարթիի շրջանում: Results of 2014 general population census. Available at: <http://census.ge/ge/results/census>

Կրթության և ինտեգրման խնդիրները Վրաստանի շխալական համայնքում

Վերջին մի քանի տարիների ընթացքում բարձրագույն կրթության այսպես կոչված «1+4 համակարգի» կիրառումը կարևոր դեր խաղաց ադրբեջանցիների՝ վրացական հասարակությանն ինտեգրելու գործում: Համակարգը նախատեսված է փոքրամասնությունները ներկայացնող (հիմնականում ադրբեջանցի և հայ) երիտասարդների համար՝ որոնք դպրոցն ավարտելուց հետո, հաճախում են մեկ տարի տևողությամբ վրացերենի արագացված դասընթացների, ապա ստանում բարձրագույն կրթություն կամ մասնագիտական տարբեր հմտություններ:

Տեղական կրթական կենտրոնների համաձայն՝ նկատելի է, որ բարձրագույն կրթություն ստանալու նպատակով Վրաստանից Ադրբեջան մեկնող ուսանողների թիվը վերջին տարիներին էականորեն նվազել է¹⁵: Չուգահեռաբար Քվեմո Քարթլիի շրջանում ադրբեջանական բարձրագույն կրթական հաստատությունների մասնաճյուղերի թիվն էականորեն ավելանում է:

Վրաստանում անցկացված անկախ հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ աճում է այն ադրբեջանցիների թիվը, որոնք ցանկություն ունեն իրենց երեխաներին ուղարկել վրացական դպրոցներ: Մամնեուլիի կրթական տեղեկատվական կենտրոնի տվյալների համաձայն՝ հանրակրթական դպրոցներում ուսանող էթնիկ ադրբեջանցիների 70%-ը նախընտրում է հաճախել վրացական դպրոցներ: Այդպիսի աշակերտների թիվը տարեցտարի աճում է¹⁶: Փաստենք, որ ադրբեջաներենով ուսուցանվող դպրոցներում վրացերենի դասավանդման մեթոդաբանությունը ևս բարելավման կարիք ունի¹⁷:

Վրացերեն լեզվի իմացության մակարդակը շատ թույլ է հասկապես ադրբեջանական համայնքի ավելի տարեց սերնդի շրջանում, ինչը բացատրվում է այն փաստով, որ խորհրդային շրջանում ժուսերենն է եղել էթնիկ խմբերի միջև հաղորդակցության լեզու, և հետևաբար վրացերեն սովորելու կարիք չի եղել:

Վրաստանում էթնիկ ադրբեջանցիների ինտեգրման ևս մեկ խոչընդոտ է խառն ամուսնությունների ցածր տոկոսը՝

¹⁵ Dvali A., Badasyan E., Problems and Foreign Policy Preferences of Kvemo Kartli and Samtskhe-Javakheti Communities, Centre for Cultural Relations, Caucasian House, Tbilisi, 2014, p. 9.

¹⁶ Motika R., “Islam in Post-Soviet Azerbaijan”, Archives des Sciences Sociales des Religions, No 115.

¹⁷ Метревели Е., Абашидзе Т., Жвания И., Китиашвили А., Квемо Картли: вызовы и перспективы; Тбилиси, 2014, стр. 7-8.

աղբբեջանցիների և վրացիների միջև՝ կրոնական ընդհանուր սահմանափակումների պատճառով: Ի հավելումն՝ իսլամն ու ավանդական սովորույթները, հատկապես գյուղական շրջաններում, որոշակի սահմանափակումներ են ի հայտ բերում կանանց սոցիալական ակտիվության հարցում, ինչն էլ խոչընդոտում է ինտեգրման գործընթացին:

Այնուամենայնիվ Քվեմո Քարթլիի աղբբեջանցի մուսուլմաններն ակտիվ շփումներ ունեն նույն շրջանում ապրող վրացի հարևանների հետ՝ շնորհիվ ամուր սոցիալական և տնտեսական կապերի: Շատ հաճախ տեղական քրիստոնյա և մուսուլման համայնքները միասին են նշում կրոնական և համայնքային տոները: Քվեմո Քարթլիի շրջանի մուսուլման համայնքներին բնորոշ է նաև քաղաքական ակտիվության ցածր մակարդակը և իշխանությունների նկատմամբ չեզոքությունը:

Վրաստանի մուսուլմանաբնակ շրջանների կրոնական դպրոցներում ուսուցանվում է Ղուրան, շարիաթ, կրոնի պատմություն և այլ առարկաներ¹⁸: Կրոնական դասընթացների նկատմամբ մեծ հետաքրքրություն են դրսևորում հատկապես դեռահասներն ու երիտասարդները:

Վրաստանի ազդեցությունների Վրաստանի շիաական համայնքում

Վրաստանի անկախությունից հետո Աղբբեջանի, Իրանի և Թուրքիայի տարբեր կրոնական կազմակերպություններ «փափուկ ուժի» կիրառմամբ հետևողականորեն փորձում են իրենց ազդեցությունը տարածել Քվեմո Քարթլիի շրջանի սուննի և շիա հավատացյալների շրջանում: Աղբբեջանը փորձում է իր ազդեցությունը տարածել գլխավորապես էթնիկ-մշակութային ինքնության գործոնի շեշտադրմամբ: Թուրքիայի ղեկավարությունը տնտեսական բաղադրիչին զուգահեռ առանձնահատուկ կարևորություն է տալիս կրոնական, կրթական, մշակութային և հումանիտար ոլորտների նախաձեռնություններին¹⁹: Քվեմո Քարթլիի

¹⁸ Inasaridze L., “Meskhetian return stirs Georgian dissent”, IWPR Caucasus Reporting Service, 2003, p. 163. Վերջին տարիներին Մարնեուլիից 200 երիտասարդներ են մասնակցել կրոնական դասընթացների, իսկ Քվեմո Քարթլիի շրջանից այդ թիվը հասնել է 600-ի: Մանրամասն տե՛ս Gürcistan’da Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset, ed. Aydingün A., Asker A., Şir A. Y., Ankara 2016, ss. 221-223.

¹⁹ Թեև այս տարածշրջանում հանդիպող առանձին դեպքերի՝ թուրքական ծավալապաշտական և զադափարական նկրտումները հետխորդրդային շրջանում հիմնականում միտված էին Աջարիային և Ջավախքին: Մանրամասն տե՛ս՝ Ter-Matevosyan V., Turkish soft power politics in Georgia: Making sense of political and cultural implications; Religion and Soft Power in the South Caucasus; Ed. by Jödikcke A., New York, Routledge, 2017, pp. 21-41.

և Կախեթի շիայական համայնքները մշտապես գտնվում են նաև Իրանի տարարածաշրջանային քաղաքական օրակարգում: Իրանի կրոնական կազմակերպություններն անթաքույց աշխատում են Մառնեուլիի և Գարդաբանի գյուղական բնակավայրերում, որտեղ առկա է կրթական անհամաչափություն շրջկենտրոնների համեմատությամբ²⁰: Վերոնշյալ երեք պետությունների կրոնական և մշակութային ակտիվությունը դրսևորվում է մզկիթների կառուցման, իսլամական հոգևոր դպրոցների ֆինանսավորման, կրոնական գրականության տարածման և տարբեր մշակութային ու կրթական ծրագրերի իրականացման ֆինանսավորմամբ²¹:

Մակայն հետևելով վերջին երկու տարիներին ծավալվող գործընթացներին՝ նկատելի են այս տարածաշրջանում Թուրքիայի կողմից նաև Ադրբեջանով միջնորդավորված քաղաքական ակտիվացման նախաձեռնություններ, որոնք նաև միտված են Իրանի դերի և ազդեցության նվազեցմանը:

Արտաքին ազդեցության տարածման լավագույն քարոզիչներ դիտարկվում են նոր սերնդի մուսուլման հոգևորականները: Վրաստանում ավագ սերնդի հոգևորականությունն այլևս չէր կարող պատասխաններ տալ երիտասարդների զգայուն աստվածաբանական հարցերին, քանի որ ներփակված լինելով խորհրդային միջավայրում, կտրված էր իսլամական ումմայից և գաղափարական զարգացման նոր միտումներից: Հոգևորականների նոր սերունդը, որ աստվածաբանական կրթություն է ստացել Մաուդյան Արաբիայի, Թուրքիայի և Իրանի բարձրագույն կրոնական հաստատություններում, ունի բարձրակարգ կրոնական գիտելիքներ, համապատասխան քարոզչական հմտություններ և արտաքին աջակցություն՝ երիտասարդ մուսուլմանների համախմբման և հավաքագրման համար:

Նշենք, որ արտաքին ֆինանսական և գաղափարական աջակցությունն իրականացվում է բավական փակ ձևաչափով և միակ փաստը, որ մատնանշում է այսպիսի աջակցության գոյությունը դրսում տպված բազմահատոր կրոնական գրականությունն է, որը տրամադրվում է մզկիթներին ու հավատացյալներին տարբեր կառույցների միջոցով:

²⁰ Корни насильственного экстремизма и радикализации в Азербайджане и Грузии, с. 23; <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/georgien/14973.pdf>

²¹ Islam in Georgia: Policy and integration, Research report, Caucasian House, The Center of cultural relations, Tbilisi, 2016, p. 25.

Պետությունը չունի վերահսկողության գործիքակազմ՝ տարածվող գրականության, ուսումնական ծրագրերի մշտադիտարկման համար, իսկ իսլամական կրթօջախներից միայն մի քանիսն են համագործակցում տեղեկատվության փոխանակմամբ՝ քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունների, ակադեմիական կամ լրատվամիջոցների ներկայացուցիչների հետ:

Եզրակացություն

Վրաստանի Հայաստանին սահմանակից շրջանների մեծ մասը բնակեցված է մուսուլմաններով՝ գլխավորապես շիաներով, որտեղ առկա են մի շարք հիմնախնդիրներ: Մասնավորապես՝ զգալի թվով շիաներ չեն խոսում վրացերեն և հաղորդակցության հիմնական լեզուն շարունակում է մնալ ռուսերենը: Վերջին շրջանում պետությունն իրականացնում է ինտեգրման մի շարք ծրագրեր, որոնց նպատակը երկրի շիա բնակչության առավելագույն ներգրավումն է վրացական հասարակությունում:

Վրաստանի շիայաբնակ շրջաններում տարածաշրջանային երեք պետությունները՝ Իրանը, Թուրքիան և Ադրբեջանը փորձում են իրենց ազդեցությունը տարածել տնտեսական, էթնիկ, մշակութային և կրոնական գործիքակազմի շեշտադրմամբ:

Վրացական կողմից Հայաստանի սահմանակից բնակավայրերում Թուրքիայի և Ադրբեջանի կողմից հետևողականորեն իրականացվում է «փափուկ ուժի» վտանգավոր քաղաքականություն՝ մեծացնելով թուրքական տարրի ազդեցությունն ու փորձելով փոփոխել ժողովրդագրական պատկերը: Հետագայում սա հնարավորություն կտա Վրաստանի տարածքում ստեղծել Թուրքիան Ադրբեջանին կապող թուրքական բնակավայրերի միջանցք, ինչն ակնհայտ անվտանգային խնդիրներ է առաջացնելու ոչ միայն Հայաստանի, այլև Վրաստանի համար:

Թուրքիայի համար Վրաստանն ունի և՛ աշխարհաքաղաքական և՛ աշխարհատնտեսական կարևորություն՝ դեպի Կովկաս և Կենտրոնական Ասիա ամենակարճ և կայուն տարանցիկ ուղի ծառայելու տեսանկյունից: Հարավային Կովկասում ուժերի նոր վերադասավորման պայմաններում Անկարան և Բաքուն շարունակելու են գործադրել հնարավոր ամբողջ գործիքակազմը՝ ներդրումային, մշակութային, կրոնական, գաղափարական և ռազմական, Վրաստանն իրենց ուղեծրում պահելու համար:

SHI'I COMMUNITY OF GEORGIA: REALITIES AND FEATURES

Lilit Harutyunyan, Tatevik Manukyan
(Summary)

Due to current processes and developments unfolding in the modern world, a greater attention has been drawn to the situation pertaining to Muslim minority communities worldwide, and Georgia is no exception. The Muslim community is the largest religious minority group in Georgia. All Islamic communities and institutions in Georgia, be they Sunni or Shi'i, are theoretically under the central authority of the imam of Tbilisi's central mosque, himself dependant on the Baku-based Administration of the Muslims of the Caucasus.

The researches, conducted in Georgia have demonstrated that despite the historic experience of co-existence between diverse religious groups, the country experiences longstanding problems related to the lack of integration of various religious denominations into mainstream communities. The article examines the features of the Shia factor and the issues of external influence of "soft power" in the processes of integration and activities of religious minorities in Georgia.

ШИИТСКАЯ ОБЩИНА ГРУЗИИ: РЕАЛИ И ОСОБЕННОСТИ

Лилит Арутюнян, Татевик Манукян
(Резюме)

В контексте процессов и реалий относительно проблематики мусульманских меньшинств в современном мире Грузия не является исключением. Из религиозных меньшинств мусульманская община Грузии - самая большая. Все исламские общины и институты в Грузии, будь то суннитские или шиитские, теоретически подчиняются власти имама центральной мечети в Тбилиси, под эгидой Управления мусульман Кавказа в Баку.

Исследования, касающиеся Грузии, показывают, что, несмотря на исторический опыт сосуществования различных религиозных групп, в стране существуют фундаментальные проблемы, связанные с интеграцией различных религиозных конфессий с основной общиной. В статье рассматриваются особенности шиитского фактора и проблемы внешнего влияния "мягкой силы" в процессах интеграции и деятельности религиозных меньшинств Грузии.